

QUERELA PACIS

A XVI. század első felének humanista fejedelme a klasszikus ókor kultúrájának felélesztésével és tekintélyt nem ismerő racionalizmusával küzdött a középkor árnyai ellen. Filozófus, tudós, kutató és író, akinek gondolatai és művei kiszabadították középkori bilincseiből az emberi gondolkodást, és összhangba hozták azzal a gazdasági, technikai és tudományos fejlődéssel, amelyet Európa ebben a korban elért.

Humanizmusában központi helyet foglal el a háború és a béke kérdése. Előtte csak kevesen voltak olyanok, akik a béke nagyszerű gondolatát olyan könnyed formában és elméletileg mégis jól megalapozottan vetették volna föl, mint ő. 1504 és 1525 között tizennégy rövidebb-hosszabb művet írt a háború ellen, a béke védelmében, és ha más területen szemére is vethették megalkuvását, a békét illetően mindig következetes, határozott álláspontot foglalt el. Bizonyítja ezt II. Gyula pápa felkérésére írott háborúellenes munkája. A pápa hadba készült Velence ellen, és azt várta Erasmustól, hogy a háború dicséretét zengje; ő azonban az *Antipolemum* írta meg, kifejtve benne háborúellenes nézeteit.

A levelek, dialógusok, monológusok formájában, a béke védelmében írott művei legtöbbször gyakorlati politikai kérdések megoldásának óhajából fakadtak. Közöttük a legjelentősebbek: az 1516-ban kiadott, Habsburg Károlyhoz, a későbbi V. Károlyhoz — akinek „birodalmában a nap sohasem nyugodott le” — írott, Erasmus társadalmi és nevelési eszméit tartalmazó *Institutio Principis Christiani*, mely egyúttal a béke apologetikája, továbbá: *Kedves annak a háború, aki nem ismeri* (*Dulce bellum inexpertis*) és az 1517-ben kiadott *Querela Pacis* (A Béke panasza).

A *Béke panaszát*, amelyből szemelvényeinket vettük, Erasmus 1516-ban írta, s arra szánta, hogy meggyőzze Európa fejedelmeit, nemeseit és főpapjait a háború hasztalanságáról és veszedelméről. Akárcsak *A Balgaság dicséretében* a Balgaság, a *Querela Pacis*ban a Béke mondja el panaszait közvetlen formában, amely leginkább megfelelt a könnyen sértődő fejedelmeknek és nemeseknek, akikhez az írás szólt.

Erasmus sok más művéhez hasonlóan itt is kifejti, hogy a háború természetellenes, és hogy az embernek két, minden más lénytől különböző tulajdonságával, a beszéddel és a rációval az együttműködést és a békét kellene szolgálnia. A háborút azok szokták kezdeményezni, akiknek a békét kellene megvédeniük, mert a nép falvakat, városokat épít, és békére vágyik. A vezetők: a fejedelmek, a nemesek és a papok mondvacsinált ürüggyel háborúznak, s ezzel a szerencsétlenségek áradatát zúdítják a népre. A háborút, „ezt a legveszedelmesebb dolgot”, csak a városok és az egész hon egyetértésével — *civitatum et patriae consensu* — lenne szabad megindítani. Erasmus még az igazságtalan békét is többre becsüli a háborúnál.

Egy olyan korban, amelyben a háborús erények mindennél többet jelentettek, Erasmus „mitosztalanítani” merte a „hadi dicsőséget”.

A békéről és a háborúról vallott felfogásának kialakításában sokat merített barátjának, az *Utópia* szerzőjének, Morusnak műveiből, mint ahogy az őt követő nemzedékek képviselői, köztük a legnagyobbak is, mint például Voltaire, sokat köszönhettek háborúellenes elveik kidolgozásában Erasmusnak, és művei ma is segítő társai az emberiségnek a béke védelmében.

Szemelvényeink az alábbi fejezeteket vagy azok részeit tartalmazzák: 1, 2, 3, 5, 26, 44, 46, 47, 48, 52, 54, 61, 63. (A Kriterionnál 1970-ben megjelent *Erasmus világa* című kötetben a *Querela Pacis* néhány, jelen fordításunkban nem szereplő fejezete olvasható.) Válogatásunkban arra törekedtünk, hogy megfelelően tükrözzük Erasmus felfogását.

*Szomorú az ember sorsa,
ha kerüli a békét*

Ha a halandók, ártatlanságom ellenére, de a maguk érdekében, kerülnének, üldöznének és rágalmaznak engem, akkor csak sértegetéseik és a velem szemben tanúsított igazságtalan viselkedésük miatt panaszkodnék rájuk: mivel azonban, ha engem elűznek, önmagukat fosztják meg az egész emberi boldogság legfőbb forrásától, és a szerencsétlenségek áradatát zúdítják magukra, azért inkább az ő boldogtalanságukon, mint az engem ért sérelmeken kell sajnálkoznom; és noha jobban szerettem volna haragudni rájuk, mégis kénytelen vagyok velük együtt szenvedni és könnyőriületet érezni irántuk.

Mert akárhogy is vesszük — embertelenség, ha eltávolítod magadtól azt, aki szeret téged: hálátlanság elkerülni azt, aki neked jót tesz: és egyenesen elveteműltség megütni anyánkat, mindannyiunk oltalmazóját. Mi több, ha visszautasítják azt a számtalan különleges hasznot, amelyet egyes-egyedül az ő számukra hajtok, és ha ehelyett szándékosan keresik minden szerencsétlenség rémséges Lernáját*, hát nem gondoljátok, hogy ez a legnagyobb ostobaság?

Persze, haragra lobbanunk az elveteműlteket iránt, de mi mást tehetünk azokkal, akiket ilyen örület szállt meg, mint azt, hogy sajnálkozunk rajtuk. Éppen azért sajnáljuk őket, mert ők nem sajnálják önmagukat, és minél kevésbé vannak tudatában boldogtalanságuknak, annál boldogtalanabbak. Mert akárhogy is, akik ismerik betegségük súlyosságát, azok már egy lépést tettek a gyógyulás felé.

Ha én, a BÉKE, akit az istenek és az emberek annyira dicsérnek, valóban az égen és földön található valamennyi jó forrása, anyja, táplálója, jötevője és oltalmazója vagyok, ha nélkülem sehol semmi nem halad előre, semmi nem biztos, semmi nem tiszta vagy szent, semmi nem kedves az emberek előtt, vagy semmi nem tetsző az égieknek; ha viszont bármely háború, mindenütt a természetben — ehhez nem is férhet kétség — forrása minden rossznak, ha vészthozó tevékenysége következtében hirtelen elhervad minden, ami virágjában volt, és a fáradsággal megszerzett javak ebek harmincadjára jutnak, a szilárd alapzatok meginognak, a jórend elvész, az édes keserűvé válik, végül ha a háborúban nincs semmi, ami szent volna, úgyannyira, hogy a háború minden hit és vallás legszörnyűségesebb ostroma, és ha nála semmi sem pusztítóbb az emberek számára és semmi sem gyűlöletesebb az égiek előtt, akkor, a halhatatlan istenre kérlek, ki képes elhinni, hogy ezek a dörék emberek, ki képes felfogni, hogy azokban egy szemernyi ép ész is lehetne, akik annyi áldozattal, annyi kitartással és erőfeszítéssel, annyi ravaszkodással, gonddal és veszedelemmel azon fáradoznak, hogy említett jótulajdonságaim ellenére elűzzenek engem, és olyan drágán akarják megvásárolni azt a sok szerencsétlenséget.

Ha a dúvadak vetnének ennyire meg, azt könnyebben elviselném, és sértegetéseiket a természetre hárítanám, amely őket olyan kegyetlen jellemmel ruházta föl. Ha az értelem nélküli állatok gyűlölnének ennyire, akkor ezt tudatlanságuknak rónám fel, és figyelembe venném, hogy ők híjával vannak annak a lelki képességnek,

* Lerna — szörny a római mitológiában

amely felfogni képes az én hasznomat. De — ó hallatlan botrány és szörnyűség! — a természet csak egyetlen, ésszel felruházott és isteni gondolatokra képes lényt teremtett, csak ezt alkotta megértésre és összhangra, s — ennek ellenére — bármely dúvadnál, bármely oktalan állatnál inkább van számomra hely, mint az embereknél.

*Az emberek között
a viszály uralkodik*

Egyedül az embereket, akikhez az egyetértés a legjobban illenék, és akiknek elsősorban lenne rá szükségük, nem fűzi össze a más vonatkozásban oly erős és hathatós természet, a nevelés őket nem egyesíti, a jó egyetértésből fakadó előnyök őket nem tartják össze s végül a sok nyomorúság érzése és tapasztalata őket nem készíti arra, hogy visszatérjenek a kölcsönös szeretethez.

Valamennyiük külseje egyforma, beszédük hasonló, és míg az összes állatfajták főként testük alakjában különböznek egymástól, egyedül az embereknek adatott meg a gondolkodási képesség, amellyel, mint valami közös jóval, mindannyian rendelkeznek, de nincsen az meg egyetlen más élőlényben sem. Hasonlóképpen csak nekik adatott meg a beszéd, a baráti kapcsolatok legfontosabb eszköze.

Minden emberbe bele vannak plántálva a tudomány és az erény csírái, a szelíd, a békés, a közös érzelmeket kiváltó természet, kész élvezetet találni a mások iránt érzett szeretetében és boldogságot lelni abban, hogy másokkal jót tehet. Persze kivételek az olyan esetek, amikor valaki megrontva a túlzott szenvedélyektől, akár a Kírké varázslataitól, az emberi állapotból visszaesik az állatiba. Kétségtelen, ezért nevezi a nép emberinek mindazt, ami a kölcsönös ragaszkodásra vonatkozik. Végül a természet az embernek könnyeket is adott, bizonyosságául könyörületos voltának, azért, hogy ha valamilyen sérelem éri, vagy ha a barátság derűjét egy felhőske beárnyékolja, az ember gyorsan visszatérhessen a tiszta érzelmekhez.

*A hadviselés
kegyetlen módja*

Még azt is el akarom mondani, hogy e háborúk viselésében az emberek kegyetlenségben felülmúlják a dúvadakat.

Különb is nem minden állat ismeri a háborút, és a vadaknál csak a különböző fajták között fordul elő a harc, amint ezt már kifejtettük, de mégis szüntelenül ismételnünk kell, hogy jól bevésődjék az emberi elmékbe. A vipera nem harapja meg a viperát, a hiúz nem tépi szét a hiúzt; de még ha az állatok neki is mennek egymásnak, akkor is saját természetes erejüket és eszközeiket használják. A természet felruházta őket természetes fegyverekkel, az emberek viszont fegyvertelenül születnek.

*Ifj. Hans Holbein:
Rotterdami Erasmus*

De, nagy Isten, micsoda szörnyűséges fegyvereket kovácsol számukra a harag! Milyen pokoli gépekkel támadnak egymás ellen, mert ki tudná elhinni, hogy az ágyúkat az emberek találták fel? Aztán meg ha a vadak egymásra is támadnak, nem indulnak harcba tömött sorokban. Mert ki látott valaha is tíz oroszánt verekedni tíz bikával? Ezzel szemben hányszor láthatni húszezer keresztényt csatázni más húsz-ezer ellen, és mindannyian abban buzgólkodnak, hogy megsebesítsék testvéreiket és véruket ontsák. De az állatok csak akkor verekednek egymással, ha az éhség vagy a kicsinyeik iránti gond rákényszeríti őket. Ezzel szemben, tanulmányozzátok csak azokat az okokat, amelyek a keresztényeket fegyverre készítetik. Nincsen olyan kicsiny és jelentéktelen sérelem, amely ne látszana megfelelő ürügynek háború indítására.

Ha mindezt a nép csinálná, ürügyül felhozható lenne tudatlansága. Ha egyes ifjak tennék, menthetné őket korukkal járó tapasztalatlanságuk. A valóságban azt látjuk, hogy a háborúk magvait leggyakrabban éppen azok hintik el tanácsuk és tekintélyük révén, akiknek a nép nyugtalanságát kellene csillapítaniuk.

A megvetett és ostobának tartott nép nagyszerű városokat épít, s ha már felépültek, a törvény alapján igazgatja őket, igazgatása közben gazdaggá teszi azokat. Es a satrapák, akik titokban befurakodnak mézet rabló darazsakhoz hasonlóan, a mézet, amelyet annyi fáradsággal az őket számban meghaladó méhek gyűjtöttek össze, szétszórják, elkenik, és a legkegyetlenebb módon tékozolják mindazt, ami az egész nép szüntelen fáradozásával halmozódott és épült fel.

*A mentegetőzésekből
hiányzik az őszinteség*

Már hallom a mentegetőzéseket; az emberek annyira találékonyak abban, hogy egymásnak kölcsönösen bajt okozzanak. Panaszkodnak, hogy akaratok ellenére kény szerítik és terelik őket a háborúba. De tépjék csak le az álarcot, vessék csak el a hamis ürügyeket, s hadd kutassák csak a fejedelmek a saját lelkiismeretüket, és rájönnek, hogy a düh, a nagyravágyás és a dőreség, nem pedig a szükség készítette őket háborúra [...]

Ha a legkisebb sérelem is háborúhoz vezet, elvégre melyik az a fejedelem, aki ne találna valamilyen ürügyet a panaszra? Feleség és férj között némelykor meg-esik olyasmi, ami fölött illik szemet hunyni, ha nem akarják, hogy ragaszkodásuk és barátságuk félbeszakadjon. De ha a fejedelmek között történik valami hasonló, akkor már tüstént fegyvert kell ragadni? Hiszen vannak törvények, vannak tanult emberek, vannak becsületes papok, vannak tiszteletre méltó püspökök, akiknek tanácsa folytán a háború csapásai elkerülhetők. Hát miért nem teszik meg őket döntő-bíráknak? Bármennyire igazságtalanok legyenek is, ítéletükből mégis kevesebb rossz származnék, mint abból, hogy fegyverrel támadnak egymásra. Mert nincs olyan igazságtalan béke, amelyet ne kellene többre tartanunk akár a legigazságosabb há-borúnál is.

*Hogyan biztosítható
a béke?*

Ha ők valóban utálják a háborút, akkor egy tanácsot bátorzkodnék adni nekik, amelynek segítségével megőrizhetik a békét. A szilárd béke nem a fejedelmek közötti házasságok és rokoni kapcsolatok kiterjesztésén alapszik, sem a megkötött szövetségi egyezményeken, amelyek, miként tapasztaljuk, gyakran éppen a háborúk okai. Te-

hát magát azt a forrást kell megtisztítani, amelyből a rossz felbuzog, vagyis a viszályokat szülő romlott szenvedélyeket [...]

Mert addig, amíg mindegyik fejedelem saját szenvedélyeinek rabszolgája, az állam kárt szenved anélkül, hogy elérhetné azt, amit a fejedelem elítélendő eszközökkel célul tűzött ki maga elé.

A fejedelmek legyenek bölcsek, nem a saját szenvedélyeik, hanem a nép hasznára. Úgy legyenek bölcsek, hogy nagyságukat, boldogságukat, gazdagságukat és ragyogásukat valóban azzal mérjék, ami igazán erőssé és hatalmassá teszi őket, vagyis viseltessenek ugyanolyan érzelmekkel az állam iránt, mint egy apa családja iránt.

A fejedelmet csak akkor tartásák nagynak, ha minél jobb embereken uralkodik, csak akkor boldognak, ha alattvalóit boldoggá tette, csak akkor hírnevesnek, ha az emberek, akiken uralkodik, minél szabadabbak, csak akkor gazdagnak, ha népe gazdag, csak akkor dicsőségesnek, ha városai virágoznak az örök békében.

Ami a nemeseket és a főhivatalnokokat illeti, ők utánozzák a fejedelem példáját, és mindent az állam meg a nép érdekeinek megfelelően ítélenek meg, mert ez az egyetlen módja annak, hogy saját érdekeiket is védelmezzék.

Vajon az ilyen érzelmektől áthatott fejedelem könnyen hajlik-e majd arra, hogy zsoldos hadseregének fenntartására alattvalóitól pénzt csikarjon ki? Vajon rákényszerítheti-e alattvalóit az éhezésre, csak azért, hogy egy lelkiismeretlen hadvezért gazdaggá tegyen? Kiteheti-e alattvalói életét annyi veszedelemnek? Azt hiszem, nem. Hatalmát úgy gyakorolja, hogy folyton eszében tartsa: emberként uralkodik embereken, szabad emberként szabad embereken, keresztényként keresztényeken. A maga részéről a nép adja meg a neki kijáró tiszteletet mindaddig, míg a közjában munkálkodik.

A vezetők kötelessége

A legtöbb kitiüntetéssel azokat kell elhalmozni, akik megakadályozzák a háborút, akik magatartásuk és tanácsuk révén helyreállítják a békét, és azokat, akik minden eszközzel nem arra törekcszenek, hogy a legnagyobb katonai haderőt és a legtöbb harci gépet gyűjtsék össze, hanem ellenkezőleg, arra, hogy ezekre egyáltalán ne legyen szükség.

Ha pedig a háború elkerülhetetlen, akkor úgy kell viselni, hogy a legnagyobb nyomorúság azok fejére zúduljon, akik kiobbantották. Manapság azonban úgy látjuk, a fejedelmek teljes biztonságban viselnek hadat, a hadvezérek pedig meggazdagodnak, és a szerencsétlenségek legnagyobb része a parasztokat, a népet sújtja, akiknek semmi közük nincs a háborúhoz, és semmivel sem járulnak hozzá kitöréséhez. Hát hol van a fejedelem bölcsessége, ha ezekre nem gondol? Hol van a fejedelem szíve, ha ezeket jelentéktelen dolgoknak tartja?

A háború valóságos és mondvacsinált okai

Szinte szégyellem elmondani, micsoda semmiségek mekkora tragédiákat okoznak, milyen apró szikrából mekkora tűzvészek keletkeznek. Valamennyiüknek egyszerre jut eszébe minden sérelem, sőt még el is túlozzák a rosszat, amely őket érte. De mélyeséges feledésbe burkolják mindazokat a jószolgálatokat, amelyeket időközben élveztek, csakhogy megesküdhessenek, hogy a háborút rájuk kényszerítették.

Gyakran a fejedelem jelentéktelen személyes ügye sodorja háborúba a világot, ámbár amiért egy háborút szabadna vállalni, még a közügyeknél is nagyobbnak

kellene lennie. Mi több, ahol nincsen tényleges ok, ott kitalálnak valamilyen ellentétet, és visszaélve az országok nevével, táplálják a gyűlöletet. A köznépek ilyen tévelygéseit leginkább a nemesek szítják saját hasznukra, sőt azokat egyes papok is táplálják.

Az angol ellensége a franciának csupán azért, mert ez francia. A brit a skót ellen acsarkodik, csak azért, mert ez skót, a német ellenséges indulattal viseltetik a franciával, a spanyol az egyikkel meg a másikkal szemben is.

Ó, micsoda fonák helyzet, félreértése a lényeknek! Egy országnév, bár nincs különösebb jelentősége, meghasonlást szít az emberek között! Annyi és annyi más dolog miatt nem egyesíti inkább őket? Mint brit rosszat akarsz a franciának. Miért nem akarod inkább emberként javát az embernek, keresztényként a kereszténynek? Miért lenne nagyobb ereje a jelentéktelen dolgoknak, mint annyi sok természetes kapcsolatnak?

Miért találékonyabbak az emberek akkor, ha saját vesztükről van szó, mint amikor saját boldogságuk megőrzése forog kockán? Miért hajlanak inkább a rosszra, mint a jóra?

A csak kevésbé is bölcs emberek, mielőtt személyes dolgaikhoz hozzákezdének, mindent figyelmesen mérlegelnek, megvizsgálják és átgondolnak. Ha azonban a háborúról van szó, az emberek bután és vakon vetik bele magukat, és nem is gondolnak arra, hogy ha a háború már kirobbant, többé nem lehet gátat vetni neki. Sőt, a kis háborúból keletkezik a nagy, a csupán egyből a sok, a vértelenből a véres. Ez annál inkább így van, amikor a háború vihára nemesek néhányat érint, hanem örvényébe mindenkét egyformán beleránt.

Ha a köznép csak nehezen tudja megítélni a helyzet súlyosságát, a fejedelemnek és tanácsosainak komolyan elmélkedniük kell rajta; a papok feladata, hogy minden eszközzel hirdessék és belevéssék az emberek lelkébe az ő tévedésüket, amelynek zsákmányául esnek [...]

Felhívás a békére

Itt az ideje, hogy mindezen változtassatok! Ha az emberi vér ontása keveset jelentene számotokra, elég keresztény vér folyt már ahhoz, hogy saját pusztulásotok örületének végét vessétek; eleget áldoztatok már a fúriáknak és az Orcusnak*; elég gyönyörködtető látványt nyújtottatok a törököknek. Miután oly hosszú idő óta túritek a háborúk nyomorúságait, legalább most térjeteek észhez! Minden korábbi dőreségeketek írfátok a sors számlájára! Mostantól fogva az gyönyörködtesse a keresztényeket, ami egykor örömet okozott a pogányoknak: a régi rosszak elfelejtése! Miután ezt megtettétek, közös erőfeszítéssel szenteljétek magatokat a béke védelmének. De ezt úgy tegyétek, hogy annak kötelékei legyenek erősek, és acélból, nem pedig madzagból, hogy többé sohase szakadjanak el [...]

Hozzátok fordulok, e földnek főhivatalnokaihoz és hatalmasaihoz, akik országaitokban az első helyeken álltok, nyújtsatok minden tehetségetekkel segítséget a fejedelmek bölcsességének és a pápák kegyességének. Azután meg hozzátok, megkülönböztetés nélkül mindannyiutokhoz, akiket keresztény néven jegyeztek be, egyesítsétek minden erőfőket a háború ellen, mutassátok meg végre, milyen erőt képvisel az államban a sokak egyesülése a hatalmasok zsarnoksága ellen. Járuljon hozzá ki-ki tanácsaival, erőfeszítéseivel a békéhez. Az örök egyetértés kapcsolja össze azo-

* Orcus — a halál országa a rómaiak hitében

kat, akiket a természet és Krisztus annyi kötelékkel fűz egybe. Mindenki annak megvalósítására irányítsa erőfeszítéseit, ami mindenkinek jólétét szolgálja [...]

A nép legnagyobb része gyűlöli a háborút, és békét óhajt. Csak kevesen kívánják a háborút, azok, akiknek elvetemült boldogsága az általános boldogtalanságtól függ. Ítéljétek hát meg ti magatok, igazságos-e, hogy az ő gonoszáguk többet érjen, mint az összes jók akarata. Láthatjátok, mostanáig sem a szövetségekkel, sem a rokoni kapcsolatok segítségével, sem az erőszak vagy a bosszúállás által semmit nem lehetett megoldani. Kiséreljétek meg az ellenkezőjét, mire képes az engedékenység és a jóakarát. A háború háborút szül, a bosszúállást bosszúállás követi, a megbocsátás megbocsátást vált ki, és a jóakarát jóakaratra szólít fel. Mostantól fogva ezért azokat övezze a legnagyobb tisztelet, akik jogaikból a legtöbbet engednek [...]

[...] Amit mondani akartam, elmondtam.

Válogatta, bevezette és latinból fordította
BODOR ANDRÁS

EUROPA HÁBORÚS VESZTESEGEI A XVIII. SZÁZADTÓL 1939-IG

Évszázad	Államközi háborúk	Polgárháborúk és nemzet felzabardulási harcok	Gyarmati háborúk	Összesen
XVIII.	4 123 000	450 000	659 000	5 232 000
XIX.	4 432 000	505 000	557 000	5 494 000
XX. (1939-ig)	8 579 000	1 255 000	34 300	9 868 000

*

Az I. világháborúban 33 ország vett részt. A mozgósítottak száma elérte a 70 milliót. A hadműveletek 4 millió km² területet érintettek. Összesen 9,5 millió esett el a harcokban és 10 millió ember halt meg járványokban és a nélkülözések következtében.

A halottak száma egyes országokban:

Németország	2 030 000
Oroszország	1 800 000
Oszták—Magyar Monarchia	1 100 000
Nagy-Britannia	700 000
Olaszország	570 000
Törökország	400 000
Szerbia	300 000
Egyesült Államok	114 000

(Románia veszteségei — katonák és polgári személyek —: kb. 800 000. Belgium, Görögország, Bulgária és Kanada 100 000 személynél kevesebbet veszített.)